

EL "FOC DE SANT MARÇAL" A UNA CANTIGA D'ALFONS X

Benvingut MORROS i MESTRES

*Ao daian da Cález eu achei
livros que lhe levavan d'aloguer,
e o que os tragia perguntei
por eles, e respondeu-m'el: -Senher,
con estes livros que vós veedes dous
e conos outros que el ten dos sous,
fod'el per eles quanto foder quer.*

*E ainda vos end' eu mais direi:
macar no leito muitas [el ouver],
por quanto eu sa fazenda [ben] sei,
conos livros que ten, non á molher
a que non faça que semelhen grous
os corvos e as águias babous,
per força de foder, se x'el quiser.*

*Ca non á mais, na arte do foder,
do que [e]nos livros que el ten jaz;
e el á tal sabor de os leer,
que nunca noite nen dia ál faz;
e sabe d'arte do foder tan ben,
que conos seus livros d'artes, que el ten,
fod'el as mouras cada que lhi praz.*

*E mais vos contarei de seu saber,
que conos livros que el ten [i] faz:
manda-os ante si todos trager,
e pois que fode per eles assaz,
se molher acha que o demo ten,
assi a fode per arte e per sen,
que saca dela o demo malvaz.*

*E, con tod'esto, ainda faz ál
conos livros que ten, per boa fe:
se acha molher que aja [o] mal
deste fogo que de Sam Marçal é,
assi [a] vai per foder encantar
que, fodendo, lhi faz ben semelhar
que é geada ou nev' e non ál.*

Aquesta cantiga, del rei de Castella i Lleó, Alfons X, conegut amb el sobrenom de "el savi", conté força informació que pot interessar a la història de la medicina. El protagonista del poema és un degà que destaca pels llibres que llegeix (comprats o de lloguer) i per les activitats relacionades amb ells. No són llibres, com ha suposat més d'algun crític, de màgia o nigromància, sinó de contingut sexològic i/o andrològic, de l'estil del *Speculum al foderi* (l'edició del qual no fa gaire va presentar el doctor Pere Vallribera) o dels *Libri de coitu* publicats per Enrique Montero Cartelle. Són llibres, com especifica l'autor de la cantiga, on s'hi troba tot el que es pot saber sobre 'l'art de foder'. Aquesta referència demostra la difusió que segurament arribaren a tenir -ja a la segona meitat del segle XIII- els textos andrològics i sexològics.

El poema presenta dos llocs obscurs o, al menys, difícils. El primer d'aquests llocs és la confusió que provoca el degà en les dones que sedueix: amb els llibres que llegeix aconseguix que les dites dones prenguin per baboses i corbs el que realment són angules i grues. És possible que aquestes comparacions tinguin un valor obscè -que se'ns escapa-, sobretot si tenim en compte que s'estableixen a partir de la imatge del llit del degà ple de dones.

El segon lloc obscur -el que a mi m'interessa més- és la referència al **fogo de Sam Marçal**. El degà presumeix, entre altres moltes habilitats eròtiques, d'aconseguir que les dones que pateixen el mal d'aquest foc creguin, a través del coit, que són de gel i neu. Els meus col·legues -els filòlegs- han suposat que les dones en qüestió són "mujeres de mala vida", en relacionar el nom de Marçal amb Mart, "planeta de los mártires que genera amor como 'pasión oscura"; és a dir, són dones amb una **complexió venèria** (amb les qualitats calent i humit), que el degà transforma en contràries, sec i fred. El coneixement de la història de la medicina em permet interpretar el passatge de manera diferent. El **fogo de Sam Marçal** és, com ho presenta el text, una malaltia (**mal**), més coneguda pel nom de **foc de Sant Anton**. És tracta d'una malaltia epidèmica que va atacar a la població europea en diverses ocasions durant el segle XI i, posteriorment, en el segle XIV, coincidint sempre amb els grans períodes de fam que va patir el nostre continent. Avui sabem que la causa és una intoxicació provocada pel "sègol banyut", una varietat de "fong ascomicet", el **claviceps purpureae tulasne**, resistent al fred. La substància activa del sègol és un alcaloide, concretament l'ergotamina, que va ser aïllada per primera vegada l'any 1918 a Basilea per

Arthur Stoll. Un dels components de l'alcaloide del "sègol" és l'àcid lisèrgic, a partir del qual s'obté el LSD, que justifica els quadres alucinatoris i d'excitació nerviosa en qui ha ingerit pa amb aquesta substància. Els fongs provocaven una constricció dels vasos que anava unida a una dolorosa cremor en els membres i a una intensa coloració vermella de la pell que al final adquiria un color blau tirant a negre; les extremitats es gangrenaven de manera que els membres es desprenién espontàniament. Aquesta patètica situació dels malalts és descrita pel cronista Sigebert de Gembloux durant el brot de l'epidèmia al segle XI: "Muchos se descomponían como roídos por un fuego sagrado que les consumía las entrañas. Los miembros que se iban corroyendo se volvían negros como el carbón. Los enfermos morían pronto entre terribles dolores, o seguían viviendo una vida aún peor sin pies ni manos. Muchos se contorsionaban presa de convulsiones nerviosas".

Aviat es va relacionar el mal amb Sant Anton, anacoreta que al desert havia vençut el foc de les tentacions i el ossos del qual van ser traslladats d'Orient fins a França, on es va construir una capella per albergar-los, a la Motte-au-Bois. En aquest lloc començaren a arribar els afectats pel mal demanant la curació; i, per a acollir-los, es va construir una casa d'almoines atesa pels antonins, orde nova que es fundà amb aquest fi. Hospitals similars proliferaren arreu d'Europa; a la Península n'hi va haver a Mallorca, Saragossa, Salamanca. El nom de Sant Marçal es recull, per exemple, en diversos glosaris mèdics i farmacològics: "fuego de San Antón o de San Marcial".

Amb aquesta referència podria canviar el sentit del passatge que analitzàvem abans. L'habilitat del degà no ha de consistir, necessàriament, en mitigar l'excitació sexual de "mujeres de mala vida", sinó en fer creure que són de gel i neu a dones que pateixen la malaltia del **fogo de Sam Marçal**, caracteritzada per una gran sensació de cremor ("como un fuego invisible, ardía el mal bajo la piel") i per la intensa coloració vermella de la pell. A partir d'aquesta lectura es podria pensar en referències secundàries -encara que no obligatòries- a altres malalties, com la histèria.

La història de la medicina es fa, doncs, indispensable per a la comprensió de textos literaris. Són dues disciplines, com he repetit en altres congressos, condemnades a entendre's.